

Mänskligt skräp

De "onormala" hamnar utanför samhällsgemenskapen. Individen ska vara högpresterande i arbetsliv och skola. Den som inte passar in städas undan i olika åtgärder. Problemet är individens.

Text: Mattias Hagberg | Illustration: Ulla-Karin Karlson | [Prenumerera](#) | Artikel i [SocialPolitik nr 3 2010](#)

Den finns en statistisk siffra som inte riktigt lämnar mig någon ro, som skrämmer mig. Sedan början av nittiotalet har antalet barn i den svenska särskolan fördubblats. Det betyder att det idag finns dubbelt så många barn som klassas som så funktionshindrade, så avvikande, att de inte klarar den vanliga skolan, utan måste få en speciellt utformad skolgång. Detta betyder också att den svenska socialpolitiken inom några få år kommer att ha ett stort och svårhanterligt problem, detta eftersom en majoritet av de ungdomar som strömmar genom särskolan och in i vuxenlivet aldrig får något jobb. Forskning visar att den som en gång klassats som funktionshindrad av det svenska skolsystemet i många fall döms till ett liv i arbetslöshet och utanförskap.

Bakom denna makalösa ökning av antalet särskolebarn döljer sig en rad förändringar i samhället. Enligt Skolverkets rapporter hänger elevökningen i första hand samman med tre saker:

- Ett förändrat arbetssätt i grundskolan med färre lärare, mer enskilt arbete och högre tempo.
- En kommunalisering av särskolan som inneburit att övergången mellan olika skolformer blivit mindre dramatisk än när särskolan styrdes av landstingen.
- Ett ökat antal neuropsykiatriska diagnoser som exempelvis ADHD.

Så långt Skolverkets utredningar.

för att fullt ut förstå denna förändring måste man söka djupare än så. Skärskådar man annan statistik ser man nämligen att mönstret går igen. Överhuvudtaget växer alla institutioner i Sverige som har till uppgift att hantera människor som avviker från det som samhället betecknar som önskvärt; antalet fångar ökar; antalet gymnasieelever på det individuella programmet växer (det som från början var tänkt som en sista utväg för ett fåtal skoltrötta ungdomar är i dag ett av de största programmen); försäkringskassan betalar ut stora belopp till ungdomar som "förtidspensionerats". Allt detta samtidigt som personer med funktionshinder har extremt svårt att få "riktiga" jobb.

Vi lever på många sätt i en motsägelsefull tid. Vi lever i ett land som blir allt mer tolerant, allt mer öppet. Våra möjligheter att välja livsstil och identitet är större än någonsin. Att vara queer är i dag lika provocerande som att ha trasiga jeans. Och samtidigt. Ett allt hårdare klimat. Det är som om normaliteten vidgas och sluts på samma gång. Som om samhället tolererar mer och mer för dem som är innanför medan de i marginalen förskjuts och förtrycks.

Så hur skall vi förklara att utrymmet för vad som anses önskvärt och normalt i skolan och arbetslivet krymper?

För drygt femton år sedan publicerad en då tämligen okänd amerikansk litteraturvetare en bok som gick till botten med frågan om det moderna samhällets syn på normalitet. I *Enforcing Normalcy* avtäckte Lennard Davis normalitetens historia och gav flera tänkvärda svar på frågan ovan. Det är en bok som är än mer aktuell i dag än när den kom.

Vi lever i en värld av normer, konstaterade Lennard Davis, men alla normer är konstruktioner, de speglar våra samhällen, våra ekonomier och våra maktförhållanden.

Hur normerna i ett visst samhälle är konstruerade säger kort och gott en hel del om själva samhället.

I boken dyker Lennard Davis ner i antikens och medeltidens idévärld och visar att dåtidens föreställningarna om det

normala och det avvikande var helt väsensskilda från våra dagars. Något förenklat kan man säga att antikens och medeltidens människor alla upplevde sig som avvikare. Några egentliga normer för det normala existerade inte, åtminstone inte så som vi i dag ser dem, istället föreställde man sig ideal, ofta gudomliga ideal, ouppnåeliga för oss vanliga människor. Alla människor avvek med andra ord i någon bemärkelse från idealet.

Allt detta förändrades med upplysningen, den moderna vetenskapens födelse och industrisamhällets framväxt. Framför allt kom statistiken att skapa en ny bild av människan. Det var under 1800-talets första decennier som föreställningen om den genomsnittliga människan, the average man, för första gången fick spridning. Med statistikens hjälp kunde vetenskapsmännen nu formulera en helt ny bild av det mänskliga idealet; att vara en bra människa var att vara en normal människa.

Det var framför allt den så kallade normalfördelningskurvan som bidrog till att skapa ett helt nytt ideal. Med hjälp av stora statistiska undersökningar av befolkningen, i kombination med normalfördelningskurvan, kunde man lätt dela in människor i normala och avvikande; en normalfördelningskurva ger nämligen alltid samma svar; i mitten finns majoriteten, de normala, de vanliga. På båda sidor om dem finns extremerna, de som avviker från massan. Inte oväntat var detta en bild av världen som passade den framväxande medelklassen.

Sedan Lennard Davis publicerade sin studie om normalitet kan man se hur utvecklingen gått ett steg längre. Föreställningen om en statistiskt normal person har flutit samman med de populärvetenskapliga föreställningarna om genetik, föreställningar som under de senaste decennierna fått en enorm inverkan på samhället. I och med den fullständiga kartläggningen av det mänskliga genomet föddes tanken att våra generna, vårt DNA, är en sorts ritning över våra liv. Det vill

säga att vi människor ligger olika nära eller långt ifrån den ursprungliga mänskliga planritningen. Den som lider av ADHD eller någon annan neuropsykiatrisk avvikelse har helt enkelt en korrupt, felaktig, planritning.

Låt mig ta mig själv som exempel. Jag är ordblind, dyslektiker. Utan rättstavningsprogrammet i min ordbehandlare hade den här texten och otaliga andra som jag skrivit inte kommit till. Enligt de senaste klassifikationerna är dyslexi ett neuropsykiatriskt funktionshinder, med största sannolikhet ärftligt. Jag har med andra ord en nedärvd och "korrupt" genetisk kod.

Det finns bara ett problem med detta sätt att resonera, det är fullständigt felaktigt. Och det grundläggande problemet är att man vänt på hela verkligheten. Genom att kategorisera människor och ge dem olika etiketter och genom att påstå att dessa har sin grund i genetiska avvikelser gör man individuella problem av samhällsproblem. Eller rättare sagt: man lastar den enskilde för att han eller hon inte passar de rådande ekonomiska behoven.

Nej, jag förnekar inte att det finns människor som har svårt att sitta still, som har svårt att skriva, räkna och läsa. Människor som är mer impulsstyrda än andra, människor som har svårare att koncentrera sig och så vidare. I själva verket är vi alla avvikare, precis som man trodde under antiken. I "verkligheten" finns ingen riktig genetisk kod, inget riktigt beteende, bara myriader av olika människor med olika anlag – anlag som faller ut olika i olika samhällen och olika kulturer.

I ett samhälle som byggts upp kring muntlig kultur skulle min dyslexi aldrig ha orsakat mig några problem. Samma tankegång gäller många andra funktionshinder. ADHD är ett ovanlig talande exempel.

Nyligen kunde amerikanska forskare för första gången visa hur hjärnan hos en person med diagnosen ADHD fungerar. Enligt Nora Volkow, som lett studien, har personer med ADHD ett annorlunda

belöningsystem i hjärnan än personer utan diagnosen. Belöningsystemet gör bland annat så att personer med ADHD reagerar snabbare på nya intryck än andra, en egenskap som i vårt moderna samhälle, med stora krav på koncentration och uthållighet, kan ställa till med problem. Men så har det kanske inte alltid varit.

Vissa evolutionspsykologer menar att de egenskaper som i dag kategoriseras som funktionshinder en gång i tiden var fördelaktiga för såväl individen som samhället. Förmågan att snabbt läsa av sin omgivning och att hoppa från en uppgift till en annan kan mycket väl ha varit positiva egenskaper när människan levde som jägare och samlare. Tillvaron på savannen var med största sannolikhet osäker, ombytlig och farlig.

Det är inte otroligt att de här egenskaperna som vi betecknar som problematiska i dag kan ha varit positiva för individen tidigare i historien. Det finns en stor variation av mänskliga egenskaper och de här egenskaperna faller ut på olika sätt beroende på vilken miljö man vistas i. Det kan mycket väl bli så att ADHD i framtiden ses som en tillgång för individen och inte som ett hinder.

En forskare som följt utvecklingen inom det här området noggrant är Jan Wahlström, professor emeritus i klinisk genetik och en av landets främsta genetiker. Han har under många år intresserat sig för gener och funktionshinder och samspelet mellan arv och miljö.

– Förhoppningen är ju hela tiden att vi skall hitta samband som gör det möjligt att behandla neuropsykiatriska funktionshinder. Och det behöver inte bara handla om medicinsk behandling. Det kan lika gärna handla om hur miljön skall utformas för att vi inte skall aktivera vissa gener.

Samtidigt som Jan Wahlström med spänning följer vart forskningen är på väg höjer han ett varningens finger för utvecklingen. Han säger att den här typen av forskning alltid dras med ett grundläggande problem, nämligen att vi först skapar ett samhälle som kräver att människor är högpresterande

och sedan försöker vi förändra alla de människor som inte lever upp till samhällets krav.

– Det här är ett komplicerat område. Därför måste etiken alltid vara med i den här typen av forskning. Det är oerhört viktigt att vi inte lämnar över hela ansvaret för den här typen av stora och breda frågor till forskarna och de kommersiella intressena inom läkemedelsindustrin. Det här måste hela samhället vara med och diskutera och vi måste se till att de demokratiska institutionerna får sista ordet.

Med den kunskapen i bagaget är det lätt att förstå hur de senaste decenniernas exempellösa tillväxt av institutioner som har till uppgift att hantera människor som avviker skall förklaras. Det handlar med största sannolikhet om en ohelig allians mellan kunskapssamhällets allt större krav på den enskilde individen – i den moderna skolan och på den moderna arbetsmarknaden skall vi alla vara superflexibla och högpresterande, och en medicinsk forskning som glömt bort att många diagnoser tillkommer i ett särskilt socialt och ekonomiskt sammanhang. Det är tyvärr ingen vacker bild av det moderna svenska välfärdssamhället.

mattias.hagberg@textverk.se

Normalfördelning är en sannolikhetsfördelning som liknar en klockformig kurva med symmetriskt avtagande fördelning på ömse sidor om ett medelvärde. Fördelningen är typisk för utfallet av många förlopp som beror på slumpen och används inom bland annat i natur- och samhällsvetenskap för att beskriva variationen hos olika variabler (kroppsmått, intelligenskvoter m.m.). Normalfördelningen härleddes ursprungligen 1733 av Abraham de Moivre som gränsfördelning för antalet vinster i en lång serie av hasardspel. Via Gauss och Laplace kom fördelningen i bruk under tidigt 1800-tal.

Källa: Nationalencyklopedin

Läs vidare

Mats Börjesson, Eva Palmblad, I problembarnens tid, 2003.

Mats Börjesson, m. fl., I skötsamhetens utmarker, 2005.

Lennard Davis, Enforcing Normalcy, 1995.

Lennard Davis, red, The Disability Studies Reader, 2010.